

БЪЛГАРСКО СПИСАНИЕ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ

БРОЙ 1

2021

BULGARIAN JOURNAL OF EDUCATION

VOLUME 1

2021

КАТЕГОРИЯТА „СОЦИАЛНО ДЕЙСТВИЕ“ В КОНТЕКСТА НА ПЕДАГОГИЧЕСКОТО ПОЗНАНИЕ

НИНА ГЕРДЖИКОВА

*Nina Gerdzhikova. THE CATEGORY OF "SOCIAL ACTION" IN THE CONTEXT OF
PEDAGOGICAL KNOWLEDGE*

Резюме. В статията се разглеждат четири важни теории за същността на социалното действие, които имат значение за педагогическата теория и практика. Теорията на Бурдийо е интересна със своята концепция за хабитуса и рефлексията. В теорията на Гидънс се обръща внимание на структуризацията и нейното значение за формирането на стратегия на действието. С определението си за морфогенезиса Арчър придава онтологично значение на категориите структура и действие. Елиъс въвежда категорията „фигурация“, която предполага синтеза на социологическото познание за действието. Всяка от тези теории има значение за осъвременяването на научната терминология и практиките в педагогиката.

Abstract. The article dealt with four major theories about the nature of social action, relevant to pedagogical theory and practice. Bourdieu's theory is interesting with its concept of habitus and reflection. In the theory of Giddens is paying attention to the structuration and its importance for the formation of the strategy of action. With the definition of morphogenetic approach Archer gives meaning to ontological categories of structure and action. Elias enters the category of "figuration", which represents the synthesis of sociological knowledge for action. Each of these theories has significance for the updating of scientific terminology and practices in pedagogy. Thanks to them in contemporary pedagogy began to conduct interdisciplinary research that change the viewpoint to the realities in the system of education and in the organization and implementation of language learning and teaching.

Keywords: action, social, pedagogy, knowledge

Социалното действие е една от категориите, които се употребяват в сферата на науките за образованието по различен начин. Едно от най-разпространените схващания е свързано с „педагогическия опит“. В съвременната теория опитът отразява разбирането на човека, което се трансформира в критично благодарение на опита, който се явява амалгама от ситуативно обусловени, практически и телесни дейности (Volbers, 2018, S. 7). В педагогически контекст чрез тях се проявяват способностите на „майстора“, който се справя с трудните проблемни ситуации във всекидневната си работа. По подобен начин се интерпретира социалното действие не само в училищната, но и в сферата на неформалното образование, в което се придава стойност на натрупаните житейски знания и сложни умения в социалната среда. В семейството „има много дейности, които са ръководени от възрастните... Родителите разчитат в извънкласните дейности детето не само да развие своите способности, но и да формира социални умения ... В семействата, реализиращи естествено израстване, детето прекарва свободното си време предимно с родственици и деца от квартала“ (Върбанова, 2018:14). Социалното действие е предмет на анализ и в рамките на дидактиката, където „триадата дете (ученик) – учител – родител“ (Петкова, Тополска, Марчева, 2017:376) се възприема като непрекъсната връзка във времето и пространството.

Очевидно е, че съзнателно или несъзнателно социалното действие се употребява в отделните области на педагогическото познание със специфични акценти. Ето защо би било полезно да се проучи неговата интерпретация в интердисциплинарен контекст и на тази основа да се изведат някои характеристики, които биха били важни за по-точното му използване в педагогическата научна лексика. В настоящата статия ще бъде направен опит първо да се представят възгледите на Бурдийо, Гидънс, и Арчърс Елиас за социалното действие, а след това - потенциалът на категорията за издигане равнището на научното мислене в педагогиката.

Бурдийо и неговата теория за привичното действие (*habitus*)

Френският социолог и педагог развива своята теория за практиката като използва категорията *habitus*. Чрез нея той свързва когнитивните конструкции и възприятия на човека с действията, които се интериоризират в процеса на социализация. Вътрешно усвоените диспозиции „водят до практики, които обратно, репродуцират социалните структури“ (Mouzelis, 2012:1). Между човека и заобикалящата го среда протича

непрекъснато взаимодействие в двете посоки. Формирането на диспозициите и осъществяването на практическите действия не се осъществява чрез осъзнати стратегии. Те са резултат от „игровото“ позициониране на актьорите в институционалните структури, от възможните промени в техните социални роли. В процеса на „социалната игра“ действуват три фактора: интернализираните диспозиционални структури (*habitus*), които определят практическата логика; институционалните структури (системата от позиции), свързани с нормативната логика и фигуративните структури (системата от модели на отношения между реалните актьори), които действат в съответствие с интерактивната и стратегическата логика (Mouzelis, 2012:2).

Трите типа логика пораждат вътрешно-субективната активност на социалния актьор. Той започва да осмисля своите действия в два плана – външен и вътрешен. Противоречията, преживявани вътрешно, може да не се демонстрират външно и обратно – външното поведение може да не съответства на диспозициите на деятеля. В своите практически действия според Бурдийо човек не се ръководи непременно от конкретни очаквания за прагматична полезност, а по-скоро действа рефлексивно и адаптивно в зависимост от ситуативните условия.

Гидънс и неговата теория за структурацията (structuration)

В теорията на Бурдийо се поставя въпросът за ролята на субекта в създаването на социалните практики. Теорията на Гидънс обяснява защо тя е важна. В интерпретацията на Уитингтон според него „практиката се нуждае от изследване, защото тя създава различията в резултатите“ (Whittington, 2015:145). За да разберем действията на човека, е необходимо да проследяваме как те се инкорпорират в институционалното пространство, а след това да се види как протича взаимодействието между структурата и действието (structuration). Гидънс извежда на преден план идеята за стратегията на действие, което задава иновативна рамка за теоретизиране на промяната на институциите във времето. Важни характеристики на социалната практика според Гидънс са повторемостта на действията и непрекъснатото им изпълнение ден след ден по силата на вътрешната потребност. Именно тези характеристики свързват хората в социални системи, „които се репродуцират във времето чрез непрекъснатото възпроизвеждане“ (Whittington, 2015:147). Взаимодействието между тях се осъществява в три модалности: интерпретативни схеми, приспособяване и норми. Те

съответстват на три вида структури: значимост, доминация и легитимиране.

Съпоставянето на модалности и структури обяснява вътрешните механизми на социалната интеракция. Чрез тях се задават стратегиите за създаването на практиката. Те се обясняват чрез субективността на възприемането на конкретните условия на социалната среда. Различните видове реактивност пораждаат и съответния тип структуриране на информационния поток. Всяка от структурите се отличава с някаква степен на „втвърдяване“ на субективните възприятия за социалния характер на практическите действия.

Арчър и нейната теза за морфогенетичния подход (morphogenetic approach)

Теорията на Арчър се явява донякъде критика на Гидънс. Нейната теза за морфогенезиса определя социалното действие като онтологична категория, която е равнопоставена със структурата. За разлика от Гидънс, който съотнася структурата с правилото, тя свързва структурата с отношенията. Според нея, „структурата се отнася до човешките отношения между действащите субекти“ (Porroa, 2013:27). Под „отношения“ Арчър разбира конкуренцията, подчинението, властта, експлоатацията на хора от хора в обществото. В разсъжденията си тя се опитва да разграничава още културата от структурата. Идеалното, субективното или, наричано днес - дискурсивно - се съпоставят в морфогенетичната теория с материалното и обективното, съответстващи на екстра-дискурсивното. Тази идея е близка до възгледите на Маркс за онтологичния характер на субективното и обективното. Съвременните дебати, свързани с т.нар. „cultural turn“ за ролята на културата в обществото потвърждават необходимостта от разглеждането ѝ като продукт от колективните усилия на общността или общностите с различен характер. В този контекст социалното действие според Арчър трябва да се разбира като вид индивидуално усилие за предизвикване на промяна. Действащият социален актьор запазва своята цялостност и не се „изгубва“ в колективно създаваните културни реалности. В своята теория Арчър поддържа своеобразен „дуализъм“ между социалното действие и структурата. Според Порпора по такъв начин тя обяснява как действията на отделния индивид предизвикват промяна в структурата и културата. Промяната се случва във времето, благодарение на индивидуалните действия на отделните актьори, чието въздействие върху социалната структура може да бъде поддържащо или коригиращо. Действащият индивид предизвиква винаги

някакъв вид флукуации в структуриращите социални отношения, в резултат на което се постига непрекъснатата интеракция между тях и културата. Важно е още да се отбележи, че в морфогенетичния подход на Арчър индивидуалните социални действия се определят като непредопределени от структурата и културата, защото имат креативен характер.

Елиъс и неговата концепция за фигурацията (figuration)

За разлика от Арчър, Елиъс отхвърля отделянето на структурата от действието. Точно връзките между индивидите и обществата поражда социалните действия. Категориите индивидуално и социално определят само гледната точка към случващото се действие (Quintaneiro, 2006). В първия случай вниманието се насочва към отделния актьор, а във втория – към групата, към която той принадлежи. За да се свържат тези две гледни точки е необходимо въображението, което създава „модела“, „фигурацията“ за отношенията между тях. Преплитащите се отношения между индивидуалното и социалното Елиъс свързва с категории като принуда и насилие, власт, функция, знание, възникването и осъзнаването на дилемите в ежедневието на хората и социалната промяна. По такъв начин според Куинтанеро, Елиъс потвърждава идеята за разбирането на човека като *homines aperti* - т.е. като „отворено социално същество“. Човекът никога не е съществувал сам за себе си, а в зависимост от другите. Колкото по-сложни са тези зависимости, толкова по-комплексна е „фигурацията“, която той създава. Същевременно, „създателят“ се дистанцира от своето творение и възприема социалното като „власт“ над него. Но извън „властта“ на групата (независимо как бихме я определили – професионална, етническа, по пол и др.) индивидът не би могъл да съществува. Тук се проявява „принудата“ като фигурация, определяща взаимовръзките в социума. За да изпълнява своите „роли“, човекът има потребност да взаимодейства с другите, да разбира не само своите, но и техните потребности. Подчинението и равнопоставеността се проявяват в различна степен в зависимост от качествата на индивида или от състава, обединяващите цели и обхвата на групата. Проблемът за функционирането на властта е свързан и с ролята на „силната личност“ – къде е нейното място – „извън“ групата или „вътре“ в нея. Ако стои „извън“ тя не би имала достатъчно силно влияние върху вътрешногруповите процеси; ако е „вътре“ – тогава има опасност да се „слее“ с останалите и да загуби лидерските си функции. Поради дуалния характер на ролята на „водача“ би могло да се потърси решение чрез фигурацията „отпред, но свързан с нишките на добронамереността“ към останалите членове на групата.

Значимост на категорията социално действие за педагогическата теория и практика

Представените четири концепции за социалното действие създават нови перспективи за описанието и изследването на педагогическата действителност. Използването на категорията социално действие в смисъл на привично действие (Бурдийо), на стратегия за действие (Гидънс), на дискурсивна и екстра-дискурсивна активност (Арчър) и на отвореност към другите (Елиъс) са нова възможност за надграждане на педагогическия понятиен апарат. В концепциите на четиримата автори, които се самоопределят като социолози, всъщност са проникнали идеи от философията. Те разсъждават върху фрагменти от съчиненията на философи от ранга на Витгенщайн, Хайдегер, Маркс, Вебер, от групата на Франкфуртската школа. Пренасянето на идеи от философията към социологията и оттам – към педагогиката, би разширило интерпретирането на образованието, обучението и възпитанието.

Изследването на **властта** в организирането на дейностите в училищната институция би обяснило в детайли характера на комуникацията между ръководство, учители и ученици. Ако се проследи функционирането на техните диспозиции при реални условия, вероятно ще узнаем много за йерархията на взаимоотношенията между трите групи. Възникват и предпоставки за изследване на структуриращите условия в училищната институция, социалната интеракция в нея и социалното изпробване на една или друга стратегия, ако се позовем на Арчър.

Друга възможност е изследването на **промяната** в училищната институция. Четирите теории предлагат категории като промяна по пътя на рефлексията (Бурдийо), която засяга, както физическия, материален, така и менталния свят на действащите индивиди. Той предлага един доста сложен модел: за него социалната практика е съвкупност от общи социални структури, ситуативно възникнали субективни диспозиции и институционални структури, които функционират в съответното поле на действие – в конкретния случай, на училищната институция. Тук може да се направи връзка с теорията на Елиъс, за когото властовата позиция се оказва нестабилна поради зависимостта и от отделния индивид и неговите отворени опции за действие.

По нов начин биха могли да се анализират **социалните неравенства** и **принудата** в училище. Възприемането на определена съвкупност от правила за поведение като личен етичен кодекс от всички групи актьори в училището, би редуцирало „интраиндивидуалните напрежения“, преживявани с различна интензивност и валентност. За едни те са източник на фрустрация и демотивация, а за други – на импулс за по-добро представяне, за полагане на повече усилия с цел надделяване в конкурентната борба за надмощие.

Различното дефиниране на социалното действия е полезно и за промяна в съдържанието на един от основните методи за **наблюдение** на процесите възпитание и обучение. В българската педагогическа наука все още липсват изследвания, които се основават на „мини-моделите“ на обучение, въплътени в ясно разграничими дейности единици. За целта в немскоезичните и англоезичните изследвания се употребява думата „*script*“, която в превод означава сценарий, текст. Използването на наблюдението по такъв начин би повлияло, както за преосмислянето на метода „експеримент“ в педагогическите науки, така и върху промяната на планирането и провеждането на обучението и на езика, който се употребява по време на осъществяването им.

В заключение бих искала да подчертая, че интердисциплинарното разглеждане на въпросите в педагогическата теория и практика е вярната посока за постигане на реален напредък в образователната ни система. Възприемането ѝ като един цялостен жив организъм ще даде възможност за разкриване на дълбочинните механизми, които действат в институцията училище и в по-широката социална среда, която му влияе. Рефлексията за структурите ще предизвика появяването на нови форми на действие, които ще скъсат връзката между педагогическото от една страна и идеологическото и рутинното – от друга.

ЛИТЕРАТУРА

Върбанова, С.(2018). Неформално и формално образование – ефекти на свързаността. *Педагогика*, Т.90, 1, с.10-25.

Петкова, Ил., Тополска, Е., Марчева, П.(2017). Аспекти на взаимодействие между преподавател – студент (резултати от сравнително емпирично изследване). Сб. Взаимодействие на преподавателя и студента в условията на университетското образование: проблеми и перспективи. Габрово: Екс-Прес, Т.2 ,с. 376-382.

- Mouzelis, N. (2012). Habitus and Reflexivity: Restructuring Bourdieu's theory of practice. *Sociological Research*.12(6)9. URL: <http://www.socresonline.org.uk/12/6/9.html>>doi:10.5153/sro.1449(08.10.2021).
- Porpora, D. V. (2013). Morphogenesis and social change (pp.25-37). In: (Ed.). Archer, M.S. *Social Morphogenesis*. Dordrecht: Springer Science+Business Media.
- Quintaneiro, T. (2006). The concept of figuration or configuration in Norbert Elias' sociological theory. *TeorSos.*, Vol.2 [Електронен ресурс]
URL: http://socialsciences.scielo.org/pdf/s_tsoc/v2nse/scs_a02.pdf (08.10.2021).
- Volbers, J. (2018). *Die Vernunft der Erfahrung*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Whittington, R. (2015). Giddens, structuration theory and strategy as practice (pp.145-164). In: (Eds.). Golsorkhi, D., Rouleau, L. D. , Seidl, Vaara E. Cambridge: *Cambridge Handbook of Strategy as Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Доц. д.н. Нина Герджикова

ПУ“Паусий Хилендарски“ – Филиал Смолян